

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת וארא תשע"ה

מכות מצרים וחוקי הטבע

ההסבר הפשוט, שהחטה והכוסמת לא נכו בגלל רכותן, אלא הסבירו באופן אחר: "כִּי אֶפְיֵלֶת הַחֹטָה" - פלאי פלאות נעשו להם. כלומר: פלא בתוך פלא! שבתוך הפלא הגדול של הברד, ש"אֲשׁ מְחַלְקֶת בְּתוֹךְ הַבָּרָד" (שמות ט, כד) והמים אינם מכבים אותה, התרחש פלא נוסף, שהחטיטה והכוסמת לא נפו, למרות שהיינו מצפים שכן יוכו ע"י ברד פלאי שכזה. הפסוק אינו מְסַפֵּק אפוא הסבר "טבעי", למה "הַחֹטָה וְהַכֹּסֶמֶת לֹא נָפוּ" (היינו - בגלל רכותן), אלא להפך! הפסוק מספר לנו על פלא נוסף שהיה כאן, והוא - שבתוך מכה פלאית, בלתי טבעית, שנועדה (כשאר המכות) לעקור את אמונת ההבל בחוקי הטבע, השאיר הקב"ה לפליטה חוק טבע אחד ולא פגע בו, והוא - שהחטה והכוסמת לא נפו, בגלל רכותן⁴.

מהי כונת הרמב"ן, שאין טבע בעולם?

כפי שהזכרנו, הרמב"ן כתב, ש"כל דברינו ומקרינו כולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם". מה פירוש הדבר? וכי אין העולם מתנהל על פי חוקי טבע?! הנה למשל, יש מומחים שיודעים לומר לנו, מה יהיה מזג האוויר מחר, או מחרתים. מנין הם יודעים? - מן הטבע! הם מבינים, שלפי דרך הטבע, לפי העננים, ולפי שקע ברמוטרי כזה או אחר, ועוד כל מיני גורמים - צפוי להיות מחר מזג אוויר כזה וכזה. גם הרב טוקציינסקי יודע לומר לנו כמעט במדויק, מתי תהיה הזריחה והשקיעה בכל יום מימות השנה. כיצד אפוא אומר הרמב"ן, ש"כל מקרינו כולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם"? התשובה היא, שהרמב"ן לא התכוין לומר שהקב"ה אינו מתנהג על פי חוקי טבע. ודאי שהקב"ה מנהיג את עולמו על פי חוקי טבע. הרמב"ן התכוין רק לומר, שאדם צריך לדעת, שלמרות שדברים מתרחשים על פי כללים ידועים הנקראים בפנינו "חוקי טבע", מכל מקום, סיבת התרחשות הדברים איננה "כוחות הטבע", אלא רק כח ה' הוא זה שפועל בעולם בכל פעם ופעם. כגון, אם שמים מים על האש והם מתבשלים, צריך לדעת שלא האש היא שמבשלת אותם, אלא הקב"ה הוא שמבשלת אותם. ואם שמים מים במקרר והם מתקררים, צריך לדעת שלא המקרר הוא שמקרר אותם, אלא הקב"ה הוא שמקרר אותם. אין שום כח עצמי באש או במקרר או בכל דבר אחר בעולם. רק הקב"ה עושה את הכל, וחוקי הטבע אינם אלא כללים קבועים (בדרך כלל), שלפיהם הקב"ה פועל בעולמו.

אלא שאם כך, יש לשאול: מדוע באמת פועל הקב"ה בעולמו על פי כללים קבועים? לשם מה הם נחוצים? - כמובן, לקב"ה יש הרבה סבות לדרכי הנהגתו. אבל שתי סבות שנראות לענ"ד ברורות בעיני זה, הן אלו:

סיבה אחת - כדי שתהיה בחי' ר"ה לְכַנֵּי אדם, שיוכלו לתלות את מה שקרה בסיבה טבעית, ולא בגזרת ה'. ולשם מה נחוצה הבחירה? - כדי שיהיה מקום לשכר ועונש בְּעוֹלָם. אם העולם היה מתנהל לפי חוקי התורה, ולא לפי חוקים "טבעיים", אם היינו רואים שכל מי ששומר שבת מאריך ימים ומתעשר, וכל מי שמחלל שבת או אוכל

"וְהַחֹטָה וְהַכֹּסֶמֶת לֹא נָפוּ" - פלא בתוך פלא!

התורה מספרת על מכת הברד: "וְהַפֶּשֶׁתָּה וְהַשֶּׁעֵרָה נִכְתָּה, כִּי הַשֶּׁעֵרָה אָבִיב וְהַפֶּשֶׁתָּה גְבַעַל" (שמות ט, לא). כלומר, הפשתים והשעורים נשברו בברד, כי צמיחתם מוקדמת, והספיקו כבר לגדול ולהתקשות, ולכן הם נשברו בברד. "וְהַחֹטָה וְהַכֹּסֶמֶת לֹא נָפוּ, כִּי אֶפְיֵלֶת הַחֹטָה" (שם, לב). החטיטה והכוסמת צומחות מאוחר יותר מן הפשתים והשעורים ('אֶפְיֵלֶת' = מאוחרות), והיו עדיין רכות כשירד הברד, ולכן הם עמדו בפניו ולא נשברו. זהו פשוטו של מקרא, וכך מפרש גם רש"י.

אלא שרש"י ממשיך ואומר מיד: "ובמדרש רבי תנחומא יש מרבתינו שנחלקו על זאת, ודרשו: 'כִּי אֶפְיֵלֶת' - פלאי פלאות נעשו להם שלא לקו". כלומר, מה ש"הַחֹטָה וְהַכֹּסֶמֶת לֹא נָפוּ", זהו "פלאי פלאות"¹. נס מיוחד, בלתי רגיל. וזהו שנאמר "כִּי אֶפְיֵלֶת הַחֹטָה" "אֶפְיֵלֶת" - "פלאי פלאות".

וקשה: הרי הפירוש הראשון שמביא רש"י, ש"אֶפְיֵלֶת" פירושו "מאוחרות", הוא הגיוני מאד. המילה 'אפיל' מופיעה גם בש"ס כמה פעמים (למשל: תענית ג, ב; מו"ק ו, ב; חגיגה כה, א ועוד), ותמיד במובן של מאוחר. מדוע א"כ "יש מרבתינו שנחלקו על זאת", ופירושו את המילה 'אֶפְיֵלֶת' שלא במובן הרגיל? עוד קשה: אם כבר דורשים 'אֶפְיֵלֶת' במובן של 'פלאות', למה אמרו 'פלאי פלאות'? למה לא 'פלאות'²?

נראה לבאר כך: ה"יש מרבתינו" נתקשו, הרי כל הנסים במצרים נעשו כדי ללמד שאין טבע בעולם, ושרק הקב"ה מנהיג את העולם. כיצד מעידים נסי מצרים שיש בורא לעולם? - משל לחיילים שצועדים במצעד. כולם צועדים באופן זהה, ואי אפשר להבחין שיש במפקד. מתי מתברר שיש מפקד? - כשאחד צועק "שמאלה פְּנֵה", וכולם פונים שמאלה, אז מתברר שזהו המפקד. זה בדיוק מה שקורה במצרים! הקב"ה אמר "שמאלה פְּנֵה" - שְׁפָל הַמַּיִם יִהְיוּ לְדָם, ושהאור יִהְיֶה לְחוֹשֶׁךְ וכו' - וכך התגלה שיש מפקד לבריאה, והיא אינה מתנהלת מעצמה. לכן נסי מצרים הם עדות שיש בורא לעולם³, וכפי שמסכם הרמב"ן ואומר: "מן הנסים הגדולים המפורסמים (שהיו במצרים), אדם מודה בנסים הנסתרים, שהם יסוד התורה כולה! שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו, עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם!" (רמב"ן עה"ת, סוף פרשת בא) אם כך, קשה: איזה מין נימוק הוא זה, שהחטיטה והכוסמת לא נשברו בברד, מפני שצמיחתן מאוחרת והן רכות? והרי הסבר זה הוא כולו "טבעי", ונוגד את כל מטרתה של המכה! וכי הקב"ה לא היה יכול "להתגבר" על הבעיה, ולשבור את החטה והכוסמת למרות רכותן? בתוך מערכת שלמה של מכות, שכל מטרתן היא לצאת נגד הטבע, איזה מקום והגיון יש "להתחשב" פתאום בטבע, ולא לשבור את החטה והכוסמת בגלל חסינות "טבעית" שיש להן נגד הברד?

לכן "יש מרבתינו שנחלקו על זאת", ולא הסכימו לקבל את

שאלת הבן החכם - והתשובה

הבן החכם שואל בהגדה: "מה העדות והחקים והמשפטים אשר צנה ה' אלקינו אתכם?" (דברים ו, כ) אומר בעל ההגדה: "אף אתה אמור לו כהלכות הפסח, אין מפטירין אחר הפסח אפיקומין". וצריך להבין: איזו מין תשובה היא זו לשאלת החכם? וכי זו ההלכה היחידה בפסח, שאסור לאכול אחר הפסח אפיקומין? ! הרי ישנם הרבה עדות חוקים ומשפטים בפסח! וא"כ, למה לא אומרים לחכם גם אותם? הפשט הפשוט הוא, שיש ללמוד את הבן החכם לא רק הלכה זו, אלא את כל הלכות הפסח, עד 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומין' [שהיא ההלכה האחרונה במסכת פסחים (פ"י מ"ח)], ובוזו אכן מקבל החכם תשובה לשאלתו, "מה העדות והחקים והמשפטים אשר צנה ה' אלקינו אתכם".

ובכל זאת, היות ולא נאמר בהגדה במפורש "אף אתה אמור לו כהלכות הפסח עד אין מפטירין אחר הפסח אפיקומין", אולי מותר לומר גם פירוש אחר בדברים. אולי כוונת השאלה "מה העדות והחקים והמשפטים" וכו', היא כך: למה צריך כל כך הרבה מצוות, עדות, חוקים ומשפטים, וכולם זכר ליציאת מצרים? זמן רב לפני הפסח מתחילים כבר לנקות את הבית, ממרקים ושוטפים, מגעילים כלים, מוכרים את החמץ, ובודקים את החמץ, ושורפים את החמץ, שלא יהיה חלילה פירור אחד של חמץ בבית, אח"כ בליל הסדר אוכלים פסח ומצה ומרור, ומספרים ביציאת מצרים כל הלילה, ושבעה ימים אוכלים רק מצות ולא חמץ, ולא הולכים לעבודה, ובזמן שביית המקדש קיים אוכלים קרבנות, וגם מצוות נוספות יש זכר ליציאת מצרים: שבת - זכר ליציאת מצרים (דברים ה, טו); ימים טובים - זכר ליציאת מצרים; תפילין - זכר ליציאת מצרים (שמות יג, ט); ציצית - מזכירה את יציאת מצרים (עי' רש"י במדבר טו, מא); וכן בכל יום בבקר ובערב מזכירים את יציאת מצרים בקריאת שמע⁷... מה כל "העדות והחקים והמשפטים" האלה? מדוע יש צורך במצוות רבות כל כך זכר ליציאת מצרים? - כך שואל הבן החכם.

ומה עונים לו? - "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומין". אסור לאכול אחרי הפסח שום דבר. למה? - לכאורה מפני שצריך לאכול את הפסח על השובע (פסחים ע, א). [שיהא הפסח גמר שביעתן" (רש"י שם סט, ב ד"ה בזמן שבא)]. לכן גזרו שלא לאכול אחריו שום דבר נוסף, כדי שיהיו לאכול על השובע⁸. ולמה צריך לאכול את הפסח על השובע? - לכאורה, מפני שכך הדין בכל הקרבנות, שצריך לאכלם על השובע, כדי שתהא אכילתם חשובה המביאה לידי שביעה⁹. אבל האמת היא שקשה לפרש כן. שהרי בליל פסח יש שני קרבנות שצריך לאכול - קרבן פסח וקרבן חגיגה. ומבואר בגמרא, שאת החגיגה הבאה עם הפסח יש לאכול תחילה, כדי שיהא הפסח נאכל על השובע (שם). ואם אכילת הפסח על השובע נעשית מחמת שכן הדין בכל קרבן, למה תקנו שדוקא החגיגה תאכל תחילה כדי שיאכל הפסח על השובע? ולמה לא יוכל אדם לעשות להפך, לאכול את הפסח תחילה, כדי שתהא החגיגה נאכלת על השובע? והרי גם בחגיגה ישנו דין זה, שצריך לאכול על השובע¹⁰!

ואכן, בירושלמי אמרו טעם אחר שבגללו יש לאכול את הפסח על השובע. והוא, "שלא יבוא לידי שבירת עצם" (ירושלמי פסחים פ"ו ה"ד). והיינו, שהרי התורה ציוותה בקרבן פסח, "ויעצם לא תשפרו בו" (שמות יב, מו). ומבאר אפוא הירושלמי, שלכן תקנו חז"ל לאכול את הפסח על השובע, "שאם לא היה בא על השובע, מתוך שהוא רעב לאכול הבשר שסביב העצמות, היה בא לידי שבירתן" (תוס' פסחים ע, א ד"ה לאו), והיה עובר בלאו¹¹.

נבלה מת במקום ללא סיבה טבעית, לא היה נמצא מי שיעיז לחלל שבת או לאכול נבלה, ולא היה מקום להעניק שכר על כך, שהרי ודאי לא מגיע שכר למי שנמנע מאכילת רעל בגלל חשש מדי לחייו. לכן, כדי שתהיה אפשרות לשכר ועונש, מסתיר הקב"ה את השגחתו, ומנהיג את העולם לפי "כללי הטבע", כדי שלענין בשר יהיה נראה, שאפשר לחטוא ושום דבר לא יקרה. ממילא האדם נמצא בנסיון, אם לחטוא או שלא לחטוא, וכשהוא בוחר בטוב, יש מקום לתת לו שכר על בחירתו.

[ויש עוד לציין, שלא רק ההנהגה הרגילה של הקב"ה בעולמו נעשית על פי חוקים טבעיים, אלא אפילו כשהקב"ה מחליט לחרוג מההנהגה הרגילה ולעשות נס - בניגוד לחוקי הטבע - גם אז מדרכי ההשגחה הוא לעשות את הנס באופן כזה, שעדין יהיה מקום לכפור בנס, ולתלות את המתרחש בסיבה טבעית. למשל, בקריעת ים סוף, שהיתה מהלך פלאי וניסי אדיר, בכל זאת - "ויולף ה' את הים ברוח קדים ענה כל הלילה" (שמות יד, כא), כדי שינאץ כאילו לא המטה של משה בוקע את הים, אלא הרוח המזרחית הכבדה היא הבוקעת את הים (רמב"ן שם; חינוך מצוה קל"ב). מי שירצה יוכל לומר: "לא היה שם שום נס, אלא במקרה היתה שם רוח חזקה, וישראל ניצלו זאת ועברו את הים. לעומת זאת, לפרעה המסכן לא היה מזל, והוא נתקע בים סוף". זו דרכו של הקב"ה, להשאיר מקום למי שלא רוצה להאמין בנס, לתלות את הנס בדבר טבעי, וכך לא תתבטל הבחירה⁵].

ובאמת, מי שהטבע אינו נסיון אצלו, והוא חי במדרגה גבוהה של אמונה ברורה שהכל נעשה בהנהגת ה', ואין שום כח לחוקי הטבע כלל - איתו באמת מתנהג הקב"ה שלא על פי חוקי הטבע. הגמרא מספרת על בתו של ר' חנינא בן דוסא, שנתחלה לה בטעות כלי של שמן בכלי של חומץ, והדליקה ממנו נר לשבת. אמר לה אביה: מה אכפת לך? מי שאמר לשמן וידלק, הוא יאמר לחומץ וידלק! וכך באמת היה, שהחומץ דלק עד מוצאי שבת! (תענית כה, א) מדוע זכה ר' חנינא לנס כזה? הסביר מורי ורבי הגה"צ ר"א דסלר זצ"ל (מכתב מאליהו ח"א עמ' 178), מפני שהטבע איננו אלא אחיזת עיניים לאדם, לנסותו אם יבין שרק רצון ה' הוא הפועל בעולם, או שמא ייחס כוחות גם לנבראים. ממילא, מי שכבר עמד בנסיון הזה, ומבין ש"אין עוד מלבדו", ושאין כל הבדל בין אם השמן ידלק או החומץ ידלק, אין עוד צורך לנהוג עמו בדרך הטבע, כי כבר הגיע להכרה שאין הטבע ולא כלום, וממילא אין מניעה לנהוג עמו שלא כדרך הטבע, ולעשות לו נס, גם כשאין בו צורך מיוחד⁶.

אבל סיבה ברורה נוספת לכך שהקב"ה מנהיג את העולם על פי חוקי טבע, חוץ מן הסיבה הקודמת, היא נוחיות האדם. נתאר לעצמנו שלא היה טבע בעולם: אם הייתי רוצה לשתות כוס תה, לא הייתי יודע היכן להרתיח את המים, על הגז, במקרר, או אולי פשוט לשים אותם על השולחן והם ירתחו מאליהם. יותר מזה: כלל לא הייתי יודע אם טוב לשתות מים היום. אולי היום כדאי דווקא לשתות נפט, או משהו אחר. בלי טבע אי אפשר לדעת. אמנם אפשר לברר שאלה זו אצל הנביא, אבל היכן גר הנביא? נניח שבבני ברק. איך מגיעים לבני ברק? באוטובוס?! מי אומר? אולי היום לא מגיעים לבני ברק באוטובוס אלא על מטאטא, או בדרך אחרת?... החיים היו מאד לא נוחים אם לא היה טבע. על כל צעד ושעל, לא היינו יודעים מה לעשות. לכן, לנוחיותנו נתן לנו ה' את הטבע, כדי שנוכל להסתדר בעולם בצורה נוחה.

מופלאות שמראות את שליטתו המוחלטת של הקב"ה בטבע - אבל אח"כ, בחול המועד, או אחרי החג, אתה שומע שאובאמה אמר כך, ואבו מאזן עשה כך, והממשלה החליטה כך, ואתה מתחיל לקבל רושם כאילו ישנם כוחות נוספים שפועלים בעולם, ושוכח מה שלמדת בליל הסדר, שרק דבר ה' פועל בעולם, ואם אבו מאזן או החמאס פועלים, הרי זה בגלל שהקב"ה גזר שיפעלו כך, ואם אמריקה פועלת או לא פועלת, גם זה הוא רק מפני שכך גזר ה'. את זה נוטים לשכוח כששומעים את החדשות בעיתון וכדו', כי טעם אחרון משכח את הראשון - את מה שלמדנו בליל הסדר. לכן יש צורך במצוות רבות, שיזכירו וישננו לנו ערב ובוקר ובהזדמנויות נוספות את הלקח של מצרים, שלא חשוב מה פרעה רוצה, ולא חשוב מה החרטומים רוצים, ולא חשוב מה האר"ם או מישהו אחר רוצה, חשוב רק מה שה' רוצה, ואם ה' רוצה שהמצרים ישתו דם וישראל ישתו מים, אז המצרים שותים דם וישראל שותים מים, ויכולים כל חרטומי מצרים לעשות בלהטיהם מה שירצו, ושום דבר לא יעזור. זהו הלקח שצריך לשנן לעצמנו בליל הסדר, וזהו הלקח שצריך ללוות אותנו כל ימות השנה. לכן יש צורך במצוות רבות כל כך, זכר ליציאת מצרים.

הכוזרי (מאמר א' פסקה כ"ה) הרי עומד על השאלה, למה הקב"ה "מציג" את עצמו בסיני כ"אֱלֹהֵי ה' אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כ, ב), ולא כ"אֱלֹהֵי ה' אֱלֹהֵיךָ בורא העולם ובוראכם". הרי מה שה' הוא יוצר כל והוא עשנו, הוא סיבה המחייבת אותנו לעשות רצונו יותר ממה שה' הוציא אותנו ממצרים. ומתוך הכוזרי, שהקב"ה מציג את עצמו כ"אֱלֹהֵי ה' אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", כדי לבסס את אמונת ישראל במציאות ה' על דבר שראו אותו בעיניהם, ולא על בריאת העולם, שאותה לא ראו בעיניהם¹⁵. מה שאדם ראה בעיניו, ומה שִׁחָוָה בעצמו, מבוסס אצלו הרבה יותר מדבר שלא ראה ולא חוה על בשרו, גם אם הוכח לו באופן שכלי שהוא נכון.

זה הלקח הגדול שלנו מליל הסדר, שאנו חייבים להזכיר שאין עוד מלבדו, שאין שום כח שיכול לפעול בעולם, אלא מאמיתת המצאו. לקבל את הדברים האלה, ומזה להתקדם ולהגיע ללימוד תורה יותר בחשק, לשמירת שבת יותר בחשק, להבין כמה צריך לכבד את השבת וכמה צריך לשמור את קדושת יום השבת שלא יתחלל, וכן שאר כל המצוות. כי הכל תלוי בידיעה הזאת שהקב"ה הראה לנו במצרים, שהוא כל יכול ושום דבר לא יעזור נגדו. הכל נמצא מאמיתת רצונו, ואם תדבק בקב"ה יהיה לך כל הטוב שבעולם. זה הלקח מיציאת מצרים שצריך לעמוד לנגד עינינו תמיד.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

והנה, כבר הקשו התוספות, שאם זה הטעם שהפסח נאכל על השובע, כדי שלא יבוא לשבירת עצם, ומפני זה אמרו "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן", למה אמרו גם "אין מפטירין אחר מצה אפיקומן"? (פסחים קיט, ב) והרי במצה אין איסור שבירה! אדרבה, לוקחים את האפיקומן דווקא מהמצה השבורה! מדוע אפוא אסור לאכול שום דבר לאחר מצת האפיקומן?

יש ראשונים שכתבו, שכיון שמצת האפיקומן נאכלת זכר לקרבן פסח שהיה נאכל בסוף הסעודה, לכן - זכר לפסח - קבעו גם במצה דין זה, שלא לאכול אחריה שום דבר, כמו בקרבן פסח¹². אבל התוספות לא כתבו כן, אלא כתבו, שלפי מי שסובר ש"אין מפטירין אחר מצה אפיקומן", הטעם בדין זה שאין מפטירין אחר הפסח (בזמן המקדש) והמצה (בזמן הזה) אפיקומן, הוא לא כפי שאמרו בירושלמי - כדי שיאכל את הפסח על השובע ולא יבוא לשבירת עצם - אלא טעם אחר יש בזה. והוא - כדי "שיהא טעם מצה ופסח בפיו"¹³ (תוס' פסחים קכ, א סוף ד"ה מפטירין).

מהו הענין בזה? למה צריך שישאר טעם מצה ופסח בפיו¹⁴? כמדומני שהסבר הדבר הוא כפי שבאר הג"ר יחיאל מיכל שלזינגר זצ"ל, מיסד ישיבת קול תורה. הוא הסביר כך: התורה אומרת: "לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני, כי בחפזון יצאת מארץ מצרים, למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך" (דברים טז, ג). כלומר, התורה רוצה, שע"י סיפור יציאת מצרים, וע"י המצות והפסח שתאכל בלילה הזה, תזכור את יציאת מצרים כל ימי חייך. [אמנם ממילא צריך להזכיר את יציאת מצרים בכל יום ובכל לילה, אבל זכירה זו הרי נלמדת מפסוק זה עצמו: "למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך", ימי חייך - הימים, כל ימי חייך - הלילות (משנה ברכות יב, ב). ומשמע אפוא, שזכירה זו צריכה לבוא מתוך אכילת המצה והפסח של ליל ט"ו בניסן, שהיא תהיה הגורם לכך שתזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך]. זהו הטעם לכך, שרוצים שישאר טעם מצה בפיה. לרמז לך, שבעצם היה צריך שטעם זה ישאר בפיה כל ימי חייך, אלא שאי אפשר לומר לאדם שלא לאכול כלום מליל פסח זה עד ליל פסח הבא, לכן אומרים לו, שלפחות בלילה הזה, אחרי אכילת האפיקומן, לא יאכל שום דבר. לרמז, שטעם המצה צריך ללוות אותך, ואם תאכל משהו לאחר האפיקומן, הטעם האחרון יִשְׁפַח את הטעם הראשון.

זוהי אפוא התשובה לשאלתו של החכם, למה צריכים כל כך הרבה מצוות זכר ליציאת מצרים. התשובה היא - "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן". כמו שאתה מבין, שאם תאכל עוד משהו אחרי האפיקומן, יצא טעם האפיקומן מן הפה, כך גם פיריעות. אמנם רכשת בליל פסח ידיעות חשובות, איך הכה ה' את מצרים בעשר מכות

1. כי אמנם מה שהחטה והכוסמת לא נשברו בברד - זה לא היה פלא, כיון שהיו רכות. אבל מה שלא נשרפו מן האש המתלקחת בתוך הברד (ע"י שמות ט, כד), וכן שלא מתו מצינתו של הברד - זה היה נס נפלא (רבינו בחיי).
2. בגמרא מבואר, ש"פלאי פלאות" אינו ביטוי מליצי גרידא, אלא הבדל מדרגה יש בין "פלאות" ל"פלאי פלאות", דאמרו שם: "הרואה פינחס בחלום - פלא נעשה לו; הרואה פיל בחלום - פלאות נעשו לו; פילים - פלאי פלאות נעשו לו" (ברכות נו, ב).
3. וכן כתב הרמב"ן על הפסוק "אֱלֹהֵי ה' אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כ, ב): "אמר אֱלֹהֵי ה' אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כי הוֹצֵאתֶם משם... תוֹרָה על החדוש, כי עם קדמות העולם לא ישתנה דבר מטבעו". כלומר: אם אין בורא - לא שייך שיהיה מצב של "שמאלה פנה". ובלשונו של רבינו בחיי (שם): "ההוצאה מארץ מצרים כוללת בריאת עולם. שהנסים הנמשכים אחר ההוצאה היא - רַבִּים, וממה שנשתנה הטבע בהם יתבאר מזה חידוש העולם, כי עם הקדמות לא ישתנה דבר מטבעו כלל".
4. והטעם לזה שה' לא הכה גם את החטה והכוסמת, באר הרמב"ן (שמות ט, לא), שהרי ה' רצה עוד להביא מכת ארבה על מצרים, ואם כל הצמחיה תשבר בברד, לא יהיה לארבה מה לאכול. לכן השאיר הקב"ה את החטה והכוסמת שלמות, בשביל מכת הארבה. וה"אור החיים" הקדוש (שם) פירש, שה' עשה פלא זה (להשאיר את החטה והכוסמת שלמות), כדי שיהיה מקום לפרעה לחזק את לבו ולומר כי אין שליטת ה' בעולם שלמה, אלא יש גם רשות נוספת במרום

(ח"ו), ששמרה על החיטה והכוסמת.

5. זהו גם אחד הטעמים לציווי התורה, "וַיִּנְתְּנוּ בְּנֵי אֶרֶץ הַפְּתָן אֶשׁ עַל הַמִּזְבֵּחַ" (ויקרא א, ז); "שאף על פי שהאש יורדת מן השמים, מצוה להביא מן ההדיוט" (רש"י שם). אם אש יורדת מן השמים ונשאת לדורות על המזבח ואינה מסתלקת (עי' זבחים סא, ב), למה מצוה התורה להביא מן ההדיוט? מפני שה' לא רוצה שנס ירדת האש מן השמים יִרְאָה דרך קבע. בהתחלה, כשהוקם המשכן, ראו כולם את האש יורדת מן השמים (ויקרא ט, כד), וכך היה גם כשנבנה המקדש בימי שלמה המלך (דהי"ב ז, ג), אבל לדורות לא רצה הקב"ה שהנס יהיה גלוי לְעֵינַי כָּל, ועל כן ציוה לתת אש על המזבח, כדי להסתיר את האש הניסית (ועי' בספר החינוך מצוה קל"ב), שמי שירצה להכחיש ולומר שלא היה כאן נס, יוכל לעשות זאת.

6. וכעין זה כתב ב"נפש החיים" שער ג' סוף פרק י"ב, ע"ש.

7. וכן מצות "הַחֲדָשׁ הַזֶּה לְכֶם רֵאשׁ חֲדָשִׁים" (שמות יב, ב) - שיהיה חודש ניסן הראשון לחדשי השנה, וממנו יִמְנוּ כל החדשים (עי' רש"י ורמב"ן שם) - כונתה היא, "שיהיה זה זכרון פְּנֵס הגדול. כי בכל עת שנזכיר החדשים יהיה הנס נזכר", כי "כשנקרא לְחֲדָשׁ ניסן ראשון, ולתשרי שביעי, פתונו: ראשון לגאולה, ושביעי אליה" (רמב"ן שם). [וגם מצות מזוזה, לדעת הרמב"ן, יש בה זכר ליציאת מצרים (רמב"ן שם יג, טז), אע"פ שלא נזכרה בפרשיותה יציאת מצרים. ועי' בחי' מרן הגרי"ז עה"ת (סטנסיל, סוף פרשת בא), שבאר בשני אופנים כיצד נרמזת יצי"מ במזוזה].

8. כן הביא בעל המאור בשם "יש שפירשו" (פסחים כו, ב מדפי הרי"ף), וכן כתב הרמב"ן (במלחמות שם), שהטעם שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, הוא מפני שצריך לאכול את הפסח על השובע. [וגזרה גזרו בו, שלא יאכל אפילו דברים שאינן משביעין, ואינן באין אלא בקינוח" (רמב"ן שם), אע"פ שמצד עצמם לא היה לנו לחוש שלא יאכל את הפסח על השובע בגלל מאכלים כאלו]. וכן דעת התוס' בתחילת דבריהם (תוס' שם קכ, א ד"ה מפטירין) [אליבא דמאן דאמר שרק בפסח נאמר דין זה, ולא במצה. אבל אליבא דמ"ד שגם במצה נאמר דין זה שאין מפטירין אחריה אפיקומן - וכדקי"ל להלכה - כתבו התוס', שהטעם שאין מפטירין אחר המצה והפסח אפיקומן הוא לא כדי שיאכלם על השובע, אלא מטעם אחר, וכפי שיבואר להלן].

9. כן פירשו רש"י (פסחים פו, א ד"ה אין מפטירין) והרשב"ם (ק"ט, ב ד"ה כגון ארדילאי), שדין אכילה על השובע בקרבן פסח הוא מדין אכילה על השובע של כל הקרבנות, שהוא מטעם חשיבות וגדולה. [וגם ברש"י לעיל שם (סט, ב ד"ה בזמן שבא, ובדף ע, א ד"ה על השבע) כתב, שהטעם לדין אכילה שובע בקרבן פסח, הוא כדי שתהיה האכילה מהנה וחשובה].

10. ובאמת מכח קושיא זו (וגם מכח ראיות נוספות) באר מרן הגרי"ז זצ"ל בדעת הרמב"ם, שדין אכילת קדשים על השובע נאמר רק באכילת חלק הכהנים, ולא באכילת חלק הבעלים. ורק בקרבן פסח איכא דין אכילה על השובע גם בבעלים [אולי מפני ההלכה המיוחדת שיש בפסח, לאכלו דרך חרות (עי' חינוך מצוה ז)]. ולכן אוכלים את החגיגה תחילה, שהרי אין בה דין אכילה על השובע, ואח"כ אוכלים את הפסח, שיש בו דין אכילה על השובע (מובא בחי' הגר"ח על הש"ס בדין אכילת פסח על השובע, בשם הגרי"ז). [אלא שבחי' הגרי"ז עמ"ס מנחות (כא, ב ד"ה יאכלו) מבואר, שרק בדעת הרמב"ם אפשר לומר כן, שהרי הרמב"ם סובר שאין באכילת הבעלים חיוב עשה (עי' סה"מ מ"ע פ"ט), וא"כ לא שייך גם שתהיה בה מצוה מן המובחר לאכול על השובע. דאם אין מצוה, אין גם "מצוה מן המובחר". אבל דעת רש"י מפורשת (פסחים נט, א ד"ה בשאר ימות השנה), שגם באכילת בעלים יש מצות עשה כמו באכילת כהנים, והיא אותה מצוה עצמה כמו בכהנים. ולשיטתו נשאת השאלה, מאי שנא פסח מחגיגה לענין אכילה על השובע. וצ"ל בדעת רש"י, שכיון שהפסח חיובו מן התורה והחגיגה הבאה עמו אין חיובה מן התורה (פסחים ע, א), מוטב לקיים דין אכילה על השובע בפסח מאשר בחגיגה. ועוד י"ל, דרש"י ס"ל כהמרדכי (עי' הערה הבאה)]. [ויש לציין עוד, שלדעת "יש שפירשו" שהביא בעל המאור, הטעם שצריך לאכול את הפסח על השובע הוא כדי שיאמר עליו את ההלל בכרס מלאה (וכנראה ס"ל שצריך לומר את ההלל מיד לאחר אכילת הפסח, ולא שיאכל אחרי דברים אחרים ויאמר ההלל אח"כ). ולפ"ז לא יקשה למה לא יאכל את הפסח לפני החגיגה, ופשוט].

11. וכתבו התוס' (פסחים ע, א ד"ה לאו, ובדף קכ, א ד"ה מפטירין) והרמב"ן (במלחמות כו, ב מדפי הרי"ף) שזהו ג"כ טעמו של הבבלי. [וצ"ל לפי דעתם, שדין אכילה על השובע מצד חשיבות האכילה קיים רק באכילת כהנים, וכנ"ל, וגם פסח לא שונה בזה משאר הקרבנות]. אבל במרדכי משמע שיעקר הטעם לאכילת הפסח על השובע הוא כרש"י (שתהא אכילה חשובה), והטעם שאמרו בירושלמי נאמר רק כדי לתרץ את הקושיא מהקדמת קרבן חגיגה. דז"ל המרדכי: "חגיגה היתה באה קודם הפסח... כדי שיהא נאכל על השובע. ובירושלמי מפרש טעמא דהיתה באה קודם הפסח, כדי שלא יבא לידי שבירת עצם. וקשה, דלמה לי טעמא משום שבירת עצם, תיפוק לי משום טעמא דכדי שיהא הפסח נאכל על השובע. וי"ל, אי לאו טעמא משום שבירת עצם, היה קשה אמאי לא היה הפסח נאכל קודם כדי שיהא חגיגה נאכל על השובע, דהא הויה חגיגה [קדשים] כמו פסח, וקדשים נאכלין על השובע... להכי איצטריך טעמא דמפרש בירושלמי. דחגיגה באה קודם הפסח משום שיהא הפסח נאכל על השובע, ועוד טעמא אחרינא משום שלא יבא לידי שבירת עצם" (מרדכי סוף מס' פסחים - על דף קי"ז).

12. כ"כ בעה"מ והרמב"ן במלחמות.

13. ולפי זה נמצא, שהדין שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן והדין שהפסח נאכל על השובע אינם קשורים זה לזה. [ולא כפי שכתבו התוס' בתחילת דבריהם, שהטעם שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן הוא כדי שיאכל את הפסח על השובע]. דהדין שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן הוא כדי שישאר טעם הפסח בפיו. והדין שהפסח נאכל על השובע הוא כדי שלא ישבור בו עצם (לתוס'), או כדי שיאמר עליו את ההלל בכרס מלאה (ל"יש שפירשו" שהביא בעה"מ), "לפי שאין אומרים הלל אלא על נפש שבעה וכרס מלאה" (תענית כה, ב).

14. הראשונים כתבו בזה טעמים שונים: בעל המאור כתב, דבעינן שישאר טעם הפסח בפיו, כדי שלא ישכח לומר את ההלל (וע"ש שבאר, למה חששו חז"ל שישכח לומר את ההלל, עד שהוצרכו לתקן תקנה מיוחדת זו, כדי שלא ישכח לאמרו). ובמצה ג"כ תקנו כן (שלא לאכול אחריה שום דבר), זכר לפסח. ועי' טעמים נוספים ברמב"ן (במלחמות) ובר"ן. והרמב"ם כתב שאסור לאכול אחר הפסח והמצה, "כדי שיהיה הפסח סעודתו וטעם בשר הפסח או המצה בפיו, שאכילתן היא המצוה" (רמב"ם הלכות חמץ ומצה פ"ח ט). והיינו, כדי שישאר בפיו טעם המצוה (כנראה משום חיבוב מצוה). אבל התוס' כתבו בסתמא "דבעינן שיהא טעם מצה ופסח בפיו", ולא בארו מאיזה טעם בעינן כן. וברעתם יש לפרש הטעם כפי שמובא כאן למעלה.

15. וכן כתב הרמב"ן (שמות כ, ב), וז"ל: "אמר אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כי הוֹצֵאתֶם מִשֶׁם... תוֹרָה על המציאות... וגם תוֹרָה על החידוש... וזה טעם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ, כי הם היודעים ועדים בכל אלה". [אך כתב האב"ע (שם): "והנה הזכיר למשכיל אנכי ה', והוסיף אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ, שיבין המשכיל ושאינו משכיל". כלומר, הצגת הקב"ה כ"אֲנֹכִי ה' אֲלֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", ולא כ"אֲנֹכִי ה' אֲלֶיךָ בורא העולם ובוראכם", נועדה רק עבור מי שאינו משכיל, וזקוק להוכחות מוחשיות. אבל למשכיל - היה די להציג את הקב"ה כ"אֲנֹכִי ה' אֲלֶיךָ בורא העולם ובוראכם", כי המשכיל היה יכול להגיע להכרת במציאות ה' מתוך התבוננות בבריאה, ואינו זקוק לשם כך לְנִסֵי יציאת מצרים].